

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

УХВАЛЕНО .
Вченою радою
Інституту соціології
НАН України
«28» травня 2024 р.
Протокол № 5

**ПРОГРАМА
КОМПЛЕКСНОГО ІСПИТУ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ**

Освітньо-кваліфікаційний рівень: *доктор філософії*

Галузь знань: *05 – соціальні та поведінкові науки*

Спеціальність: *054 – соціологія*

Київ - 2024

Програма розроблена авторським колективом:

Злобіна О.Г., докт. соціол. н., проф., зав. відділом соціальної психології

Макеєв С.О., докт. соціол. н., проф., зав. відділом соціальних структур

Скокова Л.Г., докт. соціол.н., доцент, пров.наук.співр. відділу соціології культури та масової комунікації

Чепурко Г.І., докт. соціол.н., ст.н.співр., зав. відділом соціальної експертизи

Стегній О.Г., докт. соціол.н., ст.н.співр., пров.наук.співр. відділу методології та методів соціології

Соболева Н.І., докт. соціол.н., ст.н.співр., пров.наук.співр. відділу соціальної психології

1. Загальні положення

Оцінювання рівня теоретичної фахової підготовки аспіранта передбачає складання комплексного підсумкового іспиту зі спеціальності 054 «Соціологія» відповідно до навчального плану підготовки докторів філософії за цією спеціальністю. Програма встановлює необхідний рівень теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, здобутих особою під час опанування обов'язкових та вибіркового дисциплін освітньо-наукової програми¹. Інформаційною базою формування засобів об'єктивного контролю ступеня досягнення програмних результатів навчання за освітньо-науковою програмою є змістові модулі за програмами навчальних дисциплін загально-методологічної та фахової підготовки, що формують систему компетентностей аспіранта і виносяться на комплексний екзамен.

Засобами оцінювання рівня фахових знань, умінь та навичок аспірантів, ступеня сформованості їх професійних компетентностей є теоретичні та практичні завдання. Атестація здійснюється на підставі оцінки рівня загальних та професійних компетентностей аспірантів, передбачених відповідним рівнем національної рамки кваліфікацій і освітньо-кваліфікаційними характеристиками фахівців за спеціальністю «Соціологія».

Комплексний підсумковий іспит передбачає виконання кваліфікаційних завдань за спеціальністю і є адекватною формою кваліфікаційних випробувань, яка об'єктивно визначає рівень професійної та наукової підготовки випускників аспірантури.

Підсумкова атестація здійснюється екзаменаційною комісією після повного виконання аспірантом програми освітньо-кваліфікаційного рівня доктора філософії з метою встановлення фактичної відповідності рівня теоретичної та практичної фахової підготовки вимогам фахових компетентностей випускників аспірантури за спеціальністю 054 «Соціологія».

2. Організаційно-методичні рекомендації

Комплексний підсумковий екзамен з фаху – це заключний етап оцінювання, який здійснюється після завершення освітньої теоретичної та практичної частини навчання за освітньо-науковою програмою з метою встановлення фактичної відповідності рівня досягнення аспірантами програмних результатів навчання і набуття програмних компетентностей, передбачених освітньо-науковою програмою.

Атестація здійснюється на підставі оцінки рівня інтегральної компетентності – уміння розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної, у тому числі дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та професійної практики відповідно до спеціалізації.

Метою комплексного екзамену з фаху є визначення рівня досягнення аспірантами наступних програмних результатів ОНП «Соціологія»: прн-1 – володіння пердовими концептуальними та методологічними знаннями з соціології; прн-4 – вміння

¹ Програма підготовлена для аспірантів 2021 року вступу, які прослухали згідно з навчальним планом курси з наступних дисциплін:

Цикл загальної підготовки - «Методологія, організація та технологія наукових досліджень»

Цикл професійної підготовки - «Розробка дисертаційного проекту»; «Теоретико-методологічні проблеми структурного аналізу в соціології»; «Соціологічні дослідження культурних процесів в українському суспільстві»; «Аспірантський дослідницький семінар»; «Соціологія громадянського суспільства»; «Актуальні дослідження у сучасній світовій та українській економічній соціології»; «Валідація в соціологічному дослідженні: сутність та процедури»; «Сучасні проблеми, суперечності та виклики глобалізації».

формулювати і перевіряти гіпотези; використовувати для обґрунтування висновків належні докази, зокрема результати емпіричних досліджень та теоретичного аналізу соціальних систем і процесів; прн-6 – вміння критично аналізувати та узагальнювати результати власних досліджень і доробок інших дослідників у контексті всього комплексу сучасних знань щодо досліджуваної наукової проблеми; прн-9 - глибоке розуміння загальних принципів та методів соціально-поведінкових наук, а також методології наукових досліджень.

Іспит проводиться у формі співбесіди за питаннями індивідуального білету. Результати іспиту оприлюднюються екзаменаційною комісією після закінчення іспиту.

Критерії оцінки:

- “відмінно” (90-100 балів) – досконале знання теоретико-методологічних питань, вільна орієнтація у науковій проблематиці соціології та за темою дослідження, демонстрація розвинутих фахових компетентностей дослідника;
- “добре” (75-89 балів) – ґрунтовне знання основних теоретико-методологічних питань, демонстрація достатньо ґрунтовних фахових компетентностей дослідника, вміння інтерпретувати соціологічні проблеми та обґрунтовувати логіку дослідження;
- “задовільно” (60-74 бали) – знання ключових питань спеціальності 054, демонстрація обізнаності логіки і методології наукового дослідження;
- “незадовільно” (1-59 балів) – незнання ключових питань спеціальності 054, невміння застосовувати знання з соціологічної теорії та методології в дослідницькій практиці.

3. Зміст обов’язкової частини комплексного іспиту

Цикл методологічної підготовки

Методологія наукових досліджень. Наука як дослідження, система знань, соціальний інститут та дослідницька діяльність. Конкретно-науковий, загально-науковий та філософський рівні методології. Класичний, некласичний та постнекласичний типи наукової раціональності. Загальнонаукові методологічні принципи та їх зміна протягом розвитку науки. Вимоги до наукової теорії як загальнонаукові методологічні принципи. Стил наукового мислення і методологічні принципи конкретних наук. Методи емпіричного та теоретичного досліджень, структура емпіричного та теоретичного знання. Особливості наукового дослідження в соціології. Якісна та кількісна стратегії в соціології, їх відмінності. Програма, інструментарій та теоретична інтерпретація результатів дослідження.

Форми наукової комунікації. Наукове знання і науковий текст. Текстові жанри наукових досліджень. Наукова парадигма та її роль в пізнанні. Соціологічні парадигми.

Стратегії роботи над дисертацією. Теорія та концепція. Концептуалізація і операціоналізація основних понять. Науковий апарат дисертаційного дослідження. Загальнонаукова і соціологічна термінологія та науковий тезаурус дисертації. Технологія роботи над дисертацією. Наукова інформація і її характеристики. Тематичні інформаційні ресурси.

Дотримання етики в наукових спільнотах. Етика та соціальна відповідальність дослідника. Плагіат та його ознаки.

Цикл фахової підготовки

Сутність якісної та кількісної методологій. Особливості побудови вибірки в кількісних та якісних дослідженнях. Логіка аналізу даних в якісних дослідженнях. Сутність case study стратегії. Дизайн case study дослідження. Критерії оцінки якості дизайну case study дослідження. Дискурс-аналіз та критичний дискурс-аналіз в соціологічних дослідженнях.

Поняття валідності та валідації, теоретичного концепта та конструктора. Різновиди валідності та теоретичної валідності. Етапи розробки комплексних вимірювальних інструментів в соціології. Різновиди комплексних вимірювальних інструментів в соціології: шкала, індекс, класифікатор. Об'єкти соціологічного вимірювання: латентні змінні, соціальні феномени, психічні стани. Сутність, мета та завдання емпіричної валідації комплексних вимірювальних інструментів. Методи емпіричної валідації. Поняття та підходи до визначення критеріальних рівнів соціологічного тесту.

Сучасна глобалізація в соціологічному вимірі. Глобалізація як об'єктивний і суб'єктивний процес. Економічна глобалізація як домінуюча складова глобалізації. Транснаціональні корпорації як драйвери економічної глобалізації. Позитивні і негативні впливи діяльності ТНК в сучасному світі.

Структурація та структурний аналіз в соціології. Функціональна та ієрархічна організація структури. Рухливість структури і соціальна мобільність. Аналітичні рівні структурування соціуму. Рівні соціальної структури. Порівняльні дослідження стратифікаційних систем. Престиж і статус та методики їхнього вимірювання. Міжгенераційна та міжпрофесійна мобільність в Україні.

Класовий аналіз в соціології. Сучасне уявлення про клас. Класова схема нової соціальної класифікації та досвід її застосування в Україні. Майбутнє класів. Тематичні кластери сучасного класового аналізу. Формування класового суспільства в пострадянській Україні.

Взаємозв'язок соціального та економічного. Інституційний підхід в економічній соціології. Історія реформ як історія інституційних змін. Громадська думка щодо економічної ситуації в українському суспільстві і соціально-економічного стану населення. Соціогенез економічної культури. Економічна ментальність. Економічна культура населення України.

Соціальний потенціал економічного розвитку. Інституційні бар'єри інноваційного розвитку. Науковий потенціал інноваційного розвитку. Інноваційні цінності українських громадян. Перспективи формування інноваційної економіки в Україні.

Етичні проблеми економічного росту та розуміння соціальної справедливості. Соціокультурні чинники економічного розвитку. Гуманітарний потенціал українського суспільства: сучасний стан та перспективи розвитку.

Сутність, ключові поняття та показники якості життя, дослідження якості життя. Якість життя населення України. Рівень та якість життя робітничого класу в Україні.

Просторовий аналіз соціуму. Поселенські спільноти. Типологія територіальних поселень. Динаміка міграційних процесів. Концепція просторової самоорганізації населення. Соціо-економічні, соціо-культурні, історичні чинники регіональних поділів суспільного простору. Сучасна міграційна ситуація в Україні.

Соціо-стативна структура суспільства. Соціально-демографічна класифікація. Гендерна стратифікація. Гендер і соціальна нерівність в сучасному українському суспільстві.

Концепт “культура” і варіативність його трактувань. Соціологія культури і культуральна соціологія. Ціннісні підходи у соціології культури. Методологічні альтернативи у вивченні культури: об'єктивізм, інтерпретативна соціологія, критичні студії. Об'єктивістські підходи у вивченні сфер культури. Соціологія повсякдення / інтерпретативна соціологія культурних процесів і практик. Культура і медіа у ракурсі критичних підходів. Практико-теоретичні підходи як основа розуміння культурних практик та їх основні етапи розвитку. Дослідження гомології і гетерології культурної і соціальної стратифікації. Дослідження культурної партиципації і культурних політик. Аналіз структури динаміки культурно-дозвіллевих практик в Україні.

Концепції та соціологічні підходи щодо громадянського суспільства. Розмежування держави та громадянського суспільства. Генеза концепцій громадянського (цивільного) суспільства від класичних інтерпретацій до сучасних соціологічних теоретизувань в контексті історичної трансформації суспільних практик. Громадянське суспільство в контексті глобалізації: концепція глобального громадянського суспільства. Громадянське суспільство як фактор європейських посткомуністичних трансформацій. Особливості та подібності української суспільної трансформації та фактору громадянського суспільства у зрівнянні зі посткомуністичними центрально-європейськими сценаріями розвитку. Стан, досвід та методологічні проблеми соціологічного дослідження громадянського суспільства в Україні.

1. Рекомендовані джерела

Цикл 1. Основна література:

1. Ворона В. Ред. (2018). *Академічна соціологія в Україні (1918–2018)*. У 2-х томах. Том 1. Історія становлення та розвитку. Київ: Інститут соціології НАН України, 2018.
2. Головаха Є. (2004). Соціологічне знання: специфіка, критерії науковості та перспектива розвитку. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. № 1. С. 5-13.
3. Каламбет С.В., Іванов С.І., Півняк Ю.В. (2015). *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* Дніпро: Вид-во Маковецький.
4. Лакатош І. (2007). Методологія наукових дослідницьких програм. *Психологія і суспільство*. 4 (30). С.11-29.
5. Болонський процес в Україні 2005–2020: досягнення, виклики та перспективи. (2020). Київ. https://erasmusplus.org.ua/wp-content/uploads/2022/03/BolognaStudy_Ukraine2005_2020_NEO_ukr.pdf
6. Смелзер Н. (2003). *Проблеми соціології. Георг-Зімелівські лекції, 1995*. Львів: Кальварія.
7. Сурмін Ю. П. (2008). *Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація: навч.-метод. посіб.* Київ: НАДУ.
8. Giddens, A. (1993). *New rules of sociological method: A positive critique of interpretative sociologies*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Додаткова література:

9. Вербець В.В. (2006). *Методологія та методика соціологічних досліджень*.— Рівне: РДГУ.
10. Бірта Г.О., Бургу Ю.Г. (2014). *Методологія і організація наукових досліджень*. — К.: Центр учбової літератури.
11. *Навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Організація та методологія наукових досліджень» для аспірантів (здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії)* (2019). Уклад.: О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань. Харків: Право, https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16744/1/53%20NMP_OMND_Danilya_n_2019.pdf

Цикл 2. Основна література:

1. Дембіцький, С. (2019). *Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування*. Київ: Інститут соціології НАН України
2. Костенко Н. Ред. (2015). *Мінливості культури: соціологічні проєкції*. Ін-т соціології НАН України.
3. Костенко Н. Ред. (2018). *Участь у культурі: люди, спільноти, стани*. К.: Ін-т соціології НАН України.
4. Костенко Н. Ред. (2020). *Цінності та ціннісні зміни в сучасному суспільстві: тренди і перспективи* (2020). Київ: Інститут соціології НАН України.
5. Костенко Н.В., Скокова Л.Г. Ред. (2009). *Якісні дослідження в соціологічних практиках: Навчальний посібник*. К.: Інститут соціології НАНУ. 2009.
6. Макеев О., Оксамитна С. (Ред.) (2017). *Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики*. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія».
7. Малиш Л. (2019). *Принципи та правила вимірювання структурних нерівностей в соціології*. Київ: НаУКМА. – 369 с.
8. Паніна Н.В. *Технологія соціологічного дослідження*. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007.
9. Петрушина, Т., Арсеєнко, А. (2020). Соціологічний вимір економічної глобалізації: світові тренди та українські реалії (Частина перша. Теоретичний та емпіричний виміри економічної глобалізації). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, №3, С. 51–79.
10. Петрушина, Т., Арсеєнко, А. (2020). Соціологічний вимір економічної глобалізації: світові тренди та українські реалії (Друга частина. Соціальні зміни в українському суспільстві за умов економічної глобалізації). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, №4. С. 68–110.
11. Райт Е. Ред. (2019). *Підходи до класового аналізу*. К.: Інститут соціології НАН України. – 287 с.
12. Резнік О. (2011). *Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації*. К.: Ін-т соціології НАН України.
13. Ручка А. Ред. (2007). *Соціологічна теорія: традиції та сучасність: навч. посібник*. К.: Ін-т соціології НАН України, 363 с.
14. Сапелкіна О. В., Чепурко Г. І. (2018). *Емпірична соціологія: курс лекцій*. Львів: Ліга Прес, 294 с.
15. Скокова Л. (2018). *Культурні практики в сучасному суспільстві: теоретичні підходи та емпіричні виміри*. К.: Ін-т соціології НАН України.

16. Степаненко В. (2015). *Громадянське суспільство: дискурси і практики*. К.: Ін-т соціології НАН України.
17. Хмелько В. Ред. (2007). *Соціальні структури і особистість: дослідження Мелвіна Кона і його співпрацівників* пер. з англ. К.: Вид. дім «Києво-Могилянської академії», 559 с.

Додаткова: література

18. Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
19. Cultural Statistics (2016). Eurostat books. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
20. The Routledge International Handbook of the Sociology of Arts and Culture (2016) / Eds. L. Hanquinet, M. Savage. N.Y.: Routledge.
21. Veira-Ramos A., Liubyva T., Golovakha E. (eds.) (2020). *Ukraine in transformation: from Soviet republic to European society*. Palgrave Macmillan.